

ницу из које тужилац субјективно право изводи, али правна квалификација коју он даје, није за суд обавезна. (Види стр. 285. и след. и стр. 348. и след.). Множина предмета спора постоји не само кад има више петита, него и кад се један петит заснива на више основа. Овде проф. Сталев ипак чини један уступак материјалноправном сватању, узимајући да више основа постоји и у случају конкуренције материјалноправних захтева (стр. 176).

Дело проф. Сталева написано је на високом научном нивоу. Иако процесуалиста у једној социјалистичкој земљи, писац је очигледно добар познавалац теоријских ставова у савременој науци западноевропских земаља. Његова књига заслужује признање не само као уџбеник него и као извор обавештења за практичаре. Као таква, она свакако представља крулан прилог бугарској правној науци.

Б. Познић

ВЛАДИМИР БАЈЕР: УГОВОР С БАВЛОМ. Процеси против чаробњака у Европи а напосе у Хрватској. — Уводне студије написао, документа приредио и тумачењима пропратио. — Друго неизмењено издање. — Загреб 1969, стр. 804. Издање „Зоре“. Библиотека „Људски документи“.

1. Као што су све до краја 18. века писане расправе о чаробништву ради доказивања његовог постојања, дефинисања његових карактеристика и садржине, и указивања на најбоље методе и тактику за откривање и сузбијање, тако се у 20. веку јавља велики број расправа које проучавају појаву чаробништва, дају историју прогона чаробника, труде се да знају истинску подлогу ових прогона, и објасне их савременом човеку, коме су те појаве уколико је време одмицало постајале све мање схватљиве. Радови који се односе на овај предмет су двојаки. Једни (знатно многобројнији) иду у област популаризације историје или у област публицистике са циљем да обавесте широке масе, или просто да задовоље радозналост људи, увек заинтересованих за необичну и тајанствену прошлост. Ти радови, и онда кад имају одређену вредност, носе у себи урођени недостатак да се ограничавају на „чувене случајеве“, по лицима на која се односе или по извештајним околностима под којима су се остварили, дајући само спољну страну догађаја, а занемарују посматрање појаве као целине, стварање извесне синтезе и извлачење општих закључака о појави и њеним узроцима (1). Други радови, научно постављени и научним методом обрађени, обухватају једно шире временско раздобље, географско подручје или друштвени слој, и на основу извора оног времена (нормативних аката, судских списа и одговарајуће литературе) улазе у суштину ствари (2). Професор Бајер се низ година бави историјско-правним студијама, и његова књига која се сада јавља у другом издању, спада у ову другу врсту и заузима угледно место у њој.

(1) Наводимо неколико таквих написа који су само за неколико последњих година изашли у два часописа за популарну историју: Claude Dulong, *«Le diable et l'amour au XVIIe siècle»* (*Histoire pour tous* — Janv. 1969 — Paris); Jacques Madoule, *«Pourquoi l'Inquisition?»* (*Miroir de l'histoire* — 1963 — Paris); Raul Bérenguier, *«L'évêque de Cahors tente d'envoûter Jean XXII (Miroir de l'histoire, feb. 1963); Juliette Benzoni, «Pierre de Giac, l'homme qui vendit sa main au diable»* (*Histoire pour tous, avril 1964); Stéphan Masson, L'exécution de Gilles de Rais»* (*Miroir de l'histoire oct. 1965 — Paris); Dr. Gos-salin, «Inventaire de la sorcellerie»* (*Miroir de l'histoire, avril 1965 — Paris); Luce Lorand, «Procès contre Satan en pays basque»* (*Miroir de l'histoire, avril. 1967).*

(2) Anatole France, *Vie de Jeanne d'Arc* (Tome II, p. 214—396); Robert Mandrou *«Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle. — Paris 1968, Plan éd.*

Међутим нама изгледа да назив дела не одговара потпуно садржини. Уговор са Баволом је елеменат само једног (теолошког) појма чаробништва, док рад захвата и други појам чаробништва који са тим елементима не оперише. Рад је шири него што би излазило из наслова. С друге стране, мислимо да би било исправније у наслову, и даље, говорити о вештицама, не чаробништву. Вештице су само једна група лица која се баве чаробништвом, али нису једина. Рад је нешто ужи него што би излазило из наслова.

Књига иначе обухвата четири дела: „Историјски развој прогона чаробњака у Европи“ и „Процеси против чаробњака у Хрватској“, којима следеју „Документа о прогону чаробњака у Европи“ и „Документа о прогону чаробњака у Хрватској“.

Аутор је своја истраживања ограничио на „сферу западног културног утицаја“. То је ограничење потпуно оправдано, и сведочи о пуном познавању сложености и обимности проблема. Подручје „источног културног круга“ има проблематику битно различиту по садржини, и захтева истраживања сасвим другачија по димензијама, природи и сложености. Та истраживања премашују снагу било ког појединца и захтевају дуготрајан колективан рад. Аутор зато и за југословенска подручја ван Хрватске даје само неколико података који су му били при руци (стр. 320—325) (3).

У погледу прогона вештица у Хрватској аутор је био принуђен да се у главном ограничи на уже подручје Хрватске (Панонска Хрватска, како каже), а у њој највише на Загреб. Подручја Приморске Хрватске и Далмације располажу статутима који садрже одребе о кажњавању чаробништва, али досада нису откривени никакви списи поступка (у Хрватској је обрнуто), док су у Дубровнику забележена само два случаја.

Ауторова излагања показују да је развој гоњења чаробника у осталој Европи и развој гоњења чаробника у Хрватској текао са истим карактеристикама и по истој шеми. Особености прогона у Хрватској су мањег значаја, изузев што је у Хрватској гоњење дошло до пуног замаха крајем 17. и почетком 18. века, у време кад се на западу (на пр. у француској) налазило у опадању.

2. Аутор долази до закључка да су у прогону чаробника имали удела народна празноверица, теолошки поглед на свет и тадашње уређење кривичног поступка.

Народне масе схватале су чаробништво као малефицијум римског права, као злобно наносење штете људима натприродним путем, без икаквог везивања за теолошку доктрину и без испитивања од кога та моћ потиче, а кажњавање су тражиле због причињене штете, не због везе учињеног са Баволом.

Теолошки појам чаробништва почивао је такође на веровању да постоје силе које су у стању да изазову натприродне појаве, а да та сила може бити или божанска, вршена преко његових изабраника, као чудо, или израз моћи Бавола, непријатеља бога и људског рода, остварене деловањем појединих људи, чаробника, помоћу силе коју им Баво даје на основу склопљеног уговора. Полазећи од тога да чаробник тражи помоћ од једног бића коме придаје натприродну божанску моћ, а које није идентично са хришћанским богом, хришћанска теологија и црквени судови сматрали су чаробништво као јерес или апостазију, и то је био главни узрок њиховом гоњењу. Црква је гонила чаробнике и вештице не због тога што чине зла дела, него зато што се ради тога удружују са Баволом. Штета коју наносе људима остајала је у позадини и била само доказ о основном делу. У теолошком смислу чаробништво се означава као суперстиција, али та реч никако није идентична са речи „празноверица“. Црква се ту не бори

(3) Штета је што је при том аутор изгубио из вида Караџићев Криминални законик од 1807. године, који не само што није предвиђао кривично дело чаробништва, које је предвиђао Законик Марије Терезије само три-четири деценије пре тога, већ је у § 31. прописивао казну за онога који гони вештице.

против народног празноверја у погледу постојања и активности Бавола (и она сама у то верује). Црква под тим подразумева везу између човека и Бавола, и она се против тога бори.

То основно теолошко схватање развија се даље теолошким сколастичким студијама и искуством (ако се тако може рећи) стеченим у пракси инквизиције против јеретика, докле се у 15. веку није створио један нов сложени појам чаробништва, према коме су чаробници један велики широко разгранати ред поклоника Бавола (4), чијим тајним састанцима, на које долазе ваздухом, присуствује лично Баво, а на којима се врше разне радње одрицања од бога, и договора како и коме да се нанесе штета (5). Чаробништво је тако, с обзиром да чаробници раде на основу уговора са Баволом, чине радње светогрђа и одричу се бога, постало најтеже кривично дело, отпадништво, за које је било важно доказати личну везу окривљеног са Баволом, док је наношење штете потпуно споредан елемент. Тако схватање чаробништва вреди у теологији и данас у основи.

Црква, док је располагала довољном фактичном влашћу, прогонила је сама чаробнике преко инквизиције, на основу поменутог теолошког схватања чаробништва, и успела је да то схватање постепено прихвати и државна световна власт. Од почетка 15. века судови почињу да воде процесе против чаробника, који се претварају у гоњење у масама, а кривично дело чаробништва улази у кривичне законике.

Излагања о утицају организације кривичног поступка на прогон чаробника, дато је изванредно. Засновано на документима и лигатурни оног времена, илустровано примерима, аутентично и живо, оно је вредан прилог историји кривичног процесног права, и незаменљив инструмент у његовој настави.

Гоњење чаробника у првим германским државама и у раном средњем веку није се заснивало на теолошком појму чаробништва. Поступак је био на тужбу а покретао би га онај који се сматрао оштећеним. Гоњења нису била честа ни сурова. Тортуре није било, а доказни поступак иако ирационалан, мало опасан (доказ кривиче хладном водом је успео ако осумњичени не потоне). Укључењем у кривична дела против религије, чаробништво је дошло пред црквене судове, у првом реду инквизицију, где се поступак покретао по службеној дужности. Црква је одабацила ирационална доказна средства и увела доказ признањем или помоћу два сведока, али се признање могло изнуђавати тортуром, против које је црква била до 11. века, затим је вршила преко световне власти, и најзад у XIII веку прихватила. Тортура је имала своја правила: могла је бити наређена само ако има довољно основа сумње да је осумњичени учинилац, признање постигнуто тортуром било је доказ само ако се слободно понови по протеклу 24 часа од како је дато, тортура на којој није постигнуто признање могла се поновити само ако се појаве нови докази који је оправдавају. Преко тога се ипак прелазило, полазећи од становишта да је у сузбијању чаробништва као једног од најтежих дела свако средство дозвољено (6). Покретање поступка било је по службеној дужности, али и на пријаву лица које је сматрало да му је неко чарањем нанео штету, али се таква пријава претварала у повод за поступак против јереси. Пријаву је могло поднети и свако друго лице, чије се име није откривало, и то је чинило да број гоњења нарасте. Учење о постојању реда чаробника, поклоника Бавола учинило је да се поступак не води само према пријављеном или откривеном

(4) Мислимо да управо у томе страху да се може створити једна масовна у односу на хришћанску религију, антирелигија, треба видети разлоге безобзирној борби цркве против чаробништва, како католичке тако и протестантске.

(5) Мандроу, *оп. цит.* каже: „Тешко је замислити у којој су мери Баво, његова активност и његове свечаности, чинили део свакодневног живота наших предака. Баво је свуда био присутан, скоро као и Бог-отац“.

(6) Мандроу, *оп. цит.* истиче још један разлог за такав став, који нам изгледа основан: Према људима који раде помоћу Бавола и располагају Бавољим средствима и љубавствима морају се користити ванредна средства ако се хоће да победи.

лицу већ против читавог реда: тортура је наређивана и ако је било признања, да би били откривени остали чланови дружине. Под притиском тортуре, да би скратило мучке, окривљени је ребао низ имена, и прогони су расли геометријском прогресијом. Ствар се погоршавала још више зналажењем нових доказних средстава: мерењу тежине окривљеног (постојало је веровање да чаробник има знатно мању тежину од оне која би орговарала волумену тела), доказа сузама (вештица не може да испусти сузу), и као главно баволов печат, знак на телу који је баво поставио као потврду закљученог уговора, место које на убод не боли, и из кога после убода не тече крв. Људи специјализовани за то откривали су печат али откривањем печата поступак се није завршавао. Окривљени је на тортури требало да каже како га је добио, открије своја зла дела и остале чланове дружине. Цео поступак је био такав да се човек морао чувати да га апаратура поступка не захвати. Једном ухваћен, он се само у најређим случајевима могао спасти (7).

Чињеница да је црква увек имала негативан став према смртној казни (8) и да такву казну никад није изрицала, није сметала да за скоро сва ова дела буду изречене смртне казне спаљивањем или смртне казне погубљењем са спаљивањем леша, и онда кад је суђење вршио црквени суд. Уз једну стереотипну формулу, црквена власт је достављала своју пресуду световној власти са препоруком да окривљеном одмери милостиво казну (9). Световне власти су сматрале да их пресуда духовне власти о догматским питањима обавезује, и у ствари нису судили већ просто изрицали и извршавали казну, која је увек била смртна. Црква је сматрала да је световна власт дужна и да треба тако да поступа.

3. Проф. Бајер проучава посебно неколико питања у вези са прогонном вештица, која се сама од себе намећу данашњем човеку, и даје свој суд. Основно питање које писац поставља је питање шта је утицало да прогон вештица узме свако широк размере какве је узео (он се задржава на великом прогону вештица у Хрватској у 17. веку, али је добар део тих разлога општи). Разлог за то он види пре свега у чврстом веровању представника државних власти у могућност оваквих појава, веровања које потиче из њихове религиозне и интелектуалне културе, у Хрватској још појачане чињеницом да је целокупно средње и више школство од 1607. до 1773. године било искључиво у рукама језуита, који су многобројним генерацијама усадили теолошки поглед на свет, поред директног утицаја који су имали на ове прогоне. Томе је допринело и веровање о постојању огромног броја чаробника, који чине јединствену демонску секту, који се морају искоренити ако се хоће да очува права вера, као и постојање читаве литературе о демоницима и чаробницима, писане у духу владајуће теолошке доктрине на латинском језику и зато приступачне свим школованим људима. Те су идеје продрле и у кривичноправну литературу 16. и 17. века, са нешто више критичности и у ону 18. века, а одатле су ушле и у законике. Коинциденција између Законика о кривичном поступку Фердинанда III за Доњу Аустрију од 1656, који је и обичајно-правним путем прихваћен у Хрватској после 1687. год. и масовног прогона вештица у Хрватској, није (нама бар тако изгледа) без извесне узрочне везе (10).

(7) М а н д р о у, оп. цит. паше: *«Tel qui entre en prison le front haut indignée par une dénonciation incongrue, et répond avec hauteur aux premières questions, finit par se persuader et s'avouer sorcière après un mois de se traitement»* — стање слично неким савременим појавама.

(8) Свештеници нису могли бити чланови судова који изричу смртну казну. (Мандроу оп. цит.).

(9) Формула употребљена поред осталог и у пресуди Жани д'Арк. Види А. Фга нсе, оп. цит. стр. 291.

(10) Чињеница мање важности, да прогон вештица достиже свој успон управо у време кад на западу тај прогон показује знатан пад, може имати свој разлог у спором стругању идеја (позитивних и негативних) из културних центара ка периферији.

У овом одређивању узрока и услова ширења прогона вештица, мислим да су неки занемарени, при томе у првом реду психолошка страна ове појаве, која је врло рано запажена и дајим испрживањима потврђена. Фотографија испред стр. 305 приказује једну спену колективне хистерије, али о тој појави у књизи има мало речи ⁽¹¹⁾. Треба напоменути да је прогањање чаробништва понекад имало не теолошку, већ политичку или другу основу (види даље), и најзад да је вршење чаробничке активности у великом броју случајева заиста постојало и заслуживало да буде гоњено, али не по теолошком основу, већ због тога што су у циљу чарања вршена кривична дела општег права (убиства, оштећења здравља и сл.), а то се у ондашње време није хтело разликовати.

4. Узроке престанка гоњења вештица писац налази у чињеници да је под утицајем слободних мислилаца теолошки назор о свету почео да губи свој примат у европском друштву ⁽¹²⁾. До опадања интензитета гоњења је дошло због слабења осећања реалности теолошког схватања на коме се заснивао прогон. Црква је упорно остајала на своме становишту (на њему је она и данас), али је вера у ове поставке у друштвеној средини слабила све више. То је довело до критичног става код државних органа кривичног поступка. Државна власт ишла је линијом која је политички била најцелисходнија. Она није хтела да отвореним негирањем постојања и Ђавола и реалних могућности чаробништва дође у сукоб са црквом. Не укидајући прописе о гоњењу кривичних дела чаробништва, она је поступило фактички све више ограничавала њихову примену, постављајући све теже формалне услове за покретање поступка и стављајући поступак под све строжу контролу највиших државних органа. Приликом доношења нових кривичних законика, одребе о чаробништву, које су дугом неупогребом нале у заборав, просто су изостављене, а да никад формално нису укинуге. То је био случај са Хрватском, како је проф. Бајер у књизи, исправљајући нека ранија погрешна тврђења, утврдио на основу архивске грађе.

5. Даље питање којим се аутор бави је питање из којих су друштвених редова била лица према којима су ови прогони вршени. Заључак да су то у највећем броју случајева била лица из потлачене класе, потпуно је исправан. Ствар није била само у томе што је та класа била најбројнија, већ и у томе што се према њој имало најмање обзира, поред тога и најмање способна да се брани законитим и незаконитим средствима којима се служило племство и имућни грађански стаљек, користећи свој друштвени положај и богатство. Њихово сиромаштво је било и основ за сумњу на склоност оваквим подухватима, који треба да донесу срећу и богатство. Но с друге стране позиција племића и имућних грађана могла је бити тежа у неким случајевима: они су могли бити жртве монтираних процеса у циљу постизања политичких резултата (процес против Жане д'Арк требало је политички да погоди Шарла VII и обележи га као сарадника једне вештице) или ради приграбљивања имовине (један од узрока процеса против витеза храмовника и њиховог реда у XIV веку у Француској имао је и тај циљ).

6. Аутор се задржава и на питању зашто су скоро искључиво жене биле оптуживане за чаробништво (у ствари жене су тако оптуживане као вештице, за друге облике чаробништва оптуживани су и мушкарци). Писац види узрок у томе што су се жене бавиле негом болесника и лечењем, а између лечења оног времена и чаробништва само је један корак ⁽¹³⁾.

(11) Међутим, закон примењује Мандроу, довољно је било да у неком женском манастиру постоји једна неуротична девојка коју њено девичанство гуши да цела манастирска заједница буде обухваћена колективном хистеријом, треба додати некад и ривалство између клауверских редова и слободне нарави појединих свештеника.

(12) За неколико година од како је престало да се зрба на његово присуство у свим актима свакодневнoг живота, владавина сатане је опадала из године у годину (Мандроу).

(13) Колико је то тачно види: Louis Lagriffe, *«Rèmedes humains» (Histoire pour tous» Paris sept. 1969).*

Можда би узрок требало тражити и у тадашњем положају жене, стране нижим људским бићем, неразумном, лакомисленом, тврдоглавом, склоном греху, чак нечистом, према томе подобном да се поведе за Баволом. Змија — зли дух навела је жену на први грех.

7. Најзад писац објашњава појаву да сва лица која се испитују у овим процесима, у Хрватској и једнако у свим другим земљама у којима се поступак водио, дају одговоре потпуно у складу са схватањима теолошке демонологије и схватањима правника оног времена: о справљању и употреби чаробних средстава, скупљању на гозбе, летењу, оргијању, попом општењу са Баволом и особинама тог општења, средствима којима се задобија или сузбија моћ Бавола, начин одрицања од бога и вршења светогрђа, облицима у којима се Баво јавља, начину обавезивања Баволу и сл. Мањи део тих одговора потиче из народног веровања, а све остало из стереотипног списка питања који је испитивач саставио на „научној“ бази, по априорној оцени шта се окривљеном може ставити на терет, за која је окривљени видео шта треба да одговори, и на мукама и давао такве одговоре.

8. Збирка докумената о прогону чаробника у Европи и о прогону чаробњака у Хрватској, заузима више од половине књиге. За Европу документа су највећим делом преузета из књиге Josepha Hansena: „Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahn“ — Bonn 1901, За Хрватску из „Старина“ Југословенске академије знаности и умјетности, „Вјесника“ кр. хрватско-славонско-далматинског земаљског архива, „Momentum historico-iuridica Slavorum meridionalium“ и Ивана Ткалчића „Повјесних споменика града Загреба“. Документа обухватају нормативна акта, судске списе, делове из књига оног времена, преведене са латинског, немачког и француског на наш језик од групе веома стручних преводилаца, и пропраћене напоменама и уводним текстовима писца, који су некад мале расправе. Међу документима има изванредан број оних које је писац сам пронашао односно одабрао и овде објавио. Документа на старохрватском, кајкавском дата су на савременом језику. Цео посао урађен је са највећом савесношћу и у сваком погледу изврсно. За сваки документ забележено је на коме је језику, где се чува оригинал, да ли је и где раније објављен, и дат је превод. Вредност ове одличне збирке мислимо да би само порасла да су у њу у већем броју унета документа (прописи и пресуде) са подручја Француске и са подручја Мађарске, са којом је Хрватска имала тесне и дугогодишње везе, на које и аутор указује.

Рад проф. Бајера, по тачности и сажетости историјских излагања, анализи друштвених појава и правних института, закључцима о њиховим узроцима, и по брижљивости у приређивању извора, — представља изузетно вредно дело наше послератне историјско-правне књижевности. Мислимо да то бар сада код његовог другог издања треба истаћи.

Др Тихомир Васиљевић

Др Борис Визнер: ГРАЂАНСКО ПРАВО У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, Друго прерађено и допуњено издање, Књига трећа, Ријека, 1969.

У издању писца, после друге књиге Грађанског права у теорији и пракси — Наследно право (Осијек, 1967, стр. 542), изашла је из штампе крајем 1969. године трећа књига, под истим насловом, која обухвата Стварно и Облигационо право. Тако је аутор одржао своје обећање дато у првој књизи, да у знатно проширеном обиму (уместо у једној у три књиге) изложи све институте грађанског права. Ова, трећа књига, која садржи статику и динамику грађанског права, јесте, логично, и најобимнија (1375 страна).